

The Merits and Demerits of Protest Theodicy with Emphasis on John Baptist Metz's Point of View

Nawroz Ali Rohani Nizhad*

Abstract

Theodicy of protest is raised against the theoretical answers to the problem of evil and suffering, especially the answers that invite the sufferers to be patient in the face of suffering and promise them reward. Some thinkers like David Blumenthal; John Roth; Navid Kermani and Anson Leitner have investigated another type of theodicy, under the title "Protest Theodicy", and in a general view, two types of approaches and interpretations can be taken from this type of theodicy. One is "atheistic theodicy" that the claimants of this kind of view end up disbelieving in God; Other "faithful theodicy" claimants of this type of view, in addition to complaining and protesting about the insufficiency of God's grace and love, also consider faith and loyalty to God as inevitable. Metz can be placed in this category, he did not present a systematic picture of God's justice, benevolence and absolute power and believes that religion has the capacity to protest against injustice and relieve suffering. Besides its advantages, the theodicy of protest has serious conflicts with the fundamental teachings of Abrahamic religions, which makes it difficult to accept. Looking at Metz's thoughts and his maneuver about the Holocaust and bringing it into the discussion of Satan and protest, the reader realizes that he was looking for Zionist exploitation of this event.

Keywords: Theodicy, Theodicy of protest, Evil, Johann Baptist Metz.

*Ph.D. student of Islamic Philosophy and Theology of Ahlul-Bayt International University, Iran, nawrozalirohani437@gmail.com

Date Received: 10/01/2024, Date of Acceptance: 03/06/2024

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

The Merits and Demerits of Protest Theodicy with Emphasis on John Baptist Metz's Point of View

Extended abstract

The issue of evil is one of the basic issues in theological systems, especially in the philosophy of religion, which has been discussed as a violation of certain attributes and doubt in the principle of belief in God. The defenders of divine justice have defended and explained the solution to the problem of evil in various ways, and it can be said that most of these defenses have been put forward in a theoretical form in the position of justifying evil and suffering. Such an approach in facing the problem of evil, especially the responses that invite sufferers to be patient and submit to evils and promise them rewards in the afterlife, may have bad effects and expose people to social harm. and invite them to silence. Silence and non-protest will result in a person's indifference to their concrete conditions and a lack of solidarity and empathy in facing the suffering.

Investigating the advantages and disadvantages of protest theodicy is the main goal of this research, which deals more with the thought system and thoughts of Johann Baptist Metz. In addition to explaining the advantages, the current research shows the basic shortcomings of Mets's point of view in this field.

Under the influence of Bloch and his emphasis on the power of suffering in challenging the present and the future, as well as under the influence of Walter Benjamin and his emphasis on the importance of stories and memories, Mets made a detailed discussion about suffering and the issue of divine mystery. And also followed by the criticism of the theodicies common in the Christian tradition. Her purpose of talking about the Holocaust cases was because she wanted to question God's secret like Job and present a stimulating, new and modern definition of Christianity. According to her belief, the God who shows herself after this question and appears to us, will appear as a judge to free and save the suffering and victims of injustice. He made serious criticisms on traditional theoretical theodicies; Because he believed that these theodicies have a duty in line with consumerist and bourgeois Christianity. Theoretical theodicy leads to the peace of mind of the religious people about the existence of evil in this world, which will not be good for the Christian society in any way.

It is true that Mets has witnessed the injustices of the Holocaust and Auschwitz and

is deeply affected by it, which shows its influence in his protest approach; But he does not consider such objections to mean overcoming doubt and weakening of faith. From this point of view, the purpose of the theodicy of Mats's protest is a believing protest, which despite the fact that the narrative of the suffering is set as a criterion, still prayer and trust in God does not lose its validity. Therefore, it can be claimed that the direction and path of his theodicy is not towards atheism. However, since there is a long distance between the objection and its result, the answerability of theodicy to the objection on the issue of evil is questioned. In addition, it does not present a true image of God's benevolence, power and justice.

The point that we found out in this research is that the aforementioned theorists, especially Mets, did not pay attention to the fact that the invitation to protest is the concept of action in which the hope of changing and improving the state of society lies, and according to him Perhaps, after that, the suffering people will even take over the power of the society, this claim refers to social hope, which is the source of social movements, and it shows itself in various forms, such as strikes and protests. Such hope is commendable; But the example emphasized by them (Ayoub's case) is a protest that only has a theological aspect, and from such a protest, the hope of change and revolution of the society will not be concluded; Because in changing their society, people must join hands to make a transformation happen. Keeping this point in mind, the contradiction we claimed in Mets' view is resolved; Because the middle ground is not the same in both introductions, but the problem of Mets's point of view still remains; Because he suffered from the protest that has a theological aspect and maybe God will show his face after it and cause peace of man, but Mets wanted to conclude from this issue, the change and transformation of the society.

Looking at Metz's thoughts and his maneuver about the Holocaust and bringing it into the discussion of Satan and protest, the reader realizes that he was looking for Zionist exploitation of this event.

References

- Ashley, Matthew (2004). "Johann Baptist Metz", *The Blackwell Companion to Political Theology*; Peter Scott & William T. Cavanaugh (eds.). Oxford: Blackwell.
- Bauckham, Richard (2005). "Jurgen Moltmann", *The Modern Theologians*; David F. Ford (ed.). Oxford: Blackwell.
- Blumenthal, David (1993). *Facing the Abusing God: A Theology of Protest*; Louisville: Westminster/John Knox Press.
- Doak, Mary (2004). *Reclaiming Narrative for Public Theology*; State University of New York Press.

- Fallahi, Jafar (2022). "Examination of the Confrontation between Political Theology and Modern Culture"; *Religions and Mysticism*, 55, No. 1, pp. 187-206. [In Persian]
- Fallahi, Jafar (2023). "Critical Examination of Marilyn McCord Adams' Theodicy in the mirror of Practical Theodicy"; *Philosophical Reflections*, Zanjan University, Vol. 13, No. 30, pp. 455-485. [In Persian]
- Ganzevoort, R. Ruard (2011). "Narrative Approaches", in: B. Miller-McLemore (ed.), *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 214-225.
- Goldberg, Michael (2001). *Theology and Narrative: A Critical Introduction*, Wipf and Stock Publishers.
- Grenz, Stanley J & Elson Roger E. (2016). *Christian Theology in the 20th Century*, Trans. by: Robert Asarian and Michel Aghamalian, Tehran: Kitab Roshan. [In Persian]
- Hamilton, William (1966). "American Theology, Radicalism and the Death of God", *Radical Theology and the Death of God*, Thomas J.J. Altizer & William Hamilton. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Harvey, Ann-Marie (2004). "Dorothee Soelle: In Memoriam"; *Pacifica*, February, pp. 71-86.
- Kermani, Navid (2011). *The Terror of God: Attar, Job and the Metaphysical Revolt*; Trans. by: Wieland Hoban, Cambridge: Polity press.
- Loekyer, Herbert (1979). *Dark Threads the Weaver Needs: The Problem of Human Suffering*, Fleming H. Revell.
- McCord Adams, Marilyn (1999). *Horrendous Evil and the Goodness of God*; Ithaca: Cornell University Press.
- Metz, Johann Baptist (1969). *Theology of the World*; Trans. by: William Glen-Doepel, New York: Herder and Herder.
- Metz, Johann Baptist (1980). *Faith in History and Society: Toward a Practical Fundamental Theology*, Trans. by: David Smith, New York: Seabury Press.
- Metz, Johann Baptist (1998). *A Passion for God: The Mystical-Political Dimension of Christianity*, ed. and trans. by: J. Matthew Ashley, New York: Paulist Press.
- Metz, Johann Baptist & J. Moltmann (1995). *Faith and the Future: Essays on Theology, Solidarity and Modernity*, Edited with an introduction by: Francis Schuessler Fiorenza, Maryknoll, New York: Orbis Books.
- Mohaddisi, Hassan (2008). *Critical Theology: An Alternative but Unknown Approach*, First Edition, Tehran: Yadavaran. [In Persian]
- Pinnock, Sarah Katherine (2002). *Beyond Theodicy: Jewish and Christian Continental Thinkers Respond to the Holocaust*, State University of New York Press.
- Pour Mohammadi, Naimeh (2012). "Two Novel Theodicy in the Book of Job, Theodicy of God's Revelation and Theodicy of Protest", *Haft Asman*, 15, No. 59, pp. 143-162. [In Persian]
- Pour Mohammadi, Naimeh & Maitham Fasihi Ramandi (2016). "Evaluation of the Theodicy of

Protest in Response to the Problem of Evil”, *Philosophy of Religion*, Vol. 14, No. 3, pp. 609-631. [In Persian]

Roth, John K (2001). “A Theodicy of Protest”, in: *Encountering Evil: Live Options in Theodicy*, ed. by: Stephen T. Davis, Louisville: Westminster/John Knox Press.

Surin, Kenneth (1986). “Taking Suffering Seriously”, in: *Theology and Theodicy*, New York: Basil Blackwell.

Wiesel, Eli (2007). *Night*, Trans. by: Nina Astvar Mesrat, Washington: Foundation of Community of Scholars. [In Persian]

مزایا و نواقص تئودیسۀ اعتراض با تأکید بر دیدگاه یوهان باپتیست متس

نوروزعلی روحانی نژاد*

چکیده

تئودیسۀ اعتراض به‌عنوان رویکردی انتقادی در برابر پاسخ‌های نظری به مسئله شرّ و رنج، به‌ویژه آن دسته از پاسخ‌هایی که رنج‌دیدگان را به صبر و تسلیم در برابر رنج‌ها دعوت نموده و وعده پاداش اخروی را به آن‌ها می‌دهند، مطرح می‌شود. این رویکرد، که در آثار اندیشمندانی چون دیوید بلومتال، جان راث، نوید کرمانی و آنسون لیتر مورد بررسی قرار گرفته است، به‌طور کلی به دو دسته تقسیم می‌شود: «اعتراض ملحدانه» و «اعتراض مؤمنانه». در حالی که مدعیان «اعتراض ملحدانه» نهایتاً از بی‌ایمانی به خداوند سر درمی‌آورند، مدعیان «اعتراض مؤمنانه» در کنار شکایت و اعتراض از عدم کفایت لطف و محبت خدا، ایمان و وفاداری به خداوند را نیز گریزناپذیر می‌دانند. یوهان باپتیست متس را می‌توان در زمرۀ مدافعان «تئودیسۀ اعتراض مؤمنانه» جای داد. او با عدم ارائه تصویری نظام‌مند از عدالت، خیرخواهی و قدرت مطلقه خداوند، معتقد است که دین دارای ظرفیت‌هایی جهت اعتراض علیه بی‌عدالتی و رفع رنج است. تئودیسۀ اعتراض در کنار مزایایی که دارد، دارای تعارض‌های جدی با آموزه‌های بنیادین ادیان ابراهیمی است که پذیرش آن را دشوار می‌سازد. خواننده با نگاه به نظریات متس و تمرکز و تبیین وی درباره مسئله هولوکاست و انتقال از آن به بحث شرّ و اعتراض، متوجه می‌شود که متس به‌دنبال بهره‌برداری صهیونیستی از این موضوع بوده است.

کلیدواژه‌ها: تئودیسۀ اعتراض، شرّ، یوهان باپتیست متس.

* دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه بین‌المللی اهل‌بیت (علیهم‌السلام)، تهران، ایران،

nawrozalirohani437@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۶

۱. مقدمه

درباره توجیه مسئلۀ شرور و رنج‌ها، در دین مسیحیت دیدگاه‌های گوناگون و متعددی ارائه شده است. بعضی از متفکران با توجه به اینکه عالم امکان، بهترین عالم قابل فرض بوده، وجود هر نوع شرّی را در این عالم غیرممکن می‌دانند و با توجه به «خیرخواهی تام الهی»، شرّ را از اساس انکار کرده‌اند. برخی دیگر معتقدند در عالم هستی شرور جزئی وجود دارند و آن‌ها را با توجه به خیرخواهی خداوند توجیه کرده‌اند. از نظر عده‌ای دیگر نیز شرور به‌عنوان عقوبت گناهان معرفی شده و آن‌ها را فرصتی برای توبه انسان‌ها دانسته‌اند.

این اندیشمندان در دفاع از ایمان در برابر مسئلۀ شرّ و رنج، مدعی ارائه تئودیسۀ‌ای هستند که پاسخ مناسبی نسبت به رنج‌های زندگی انسان‌ها داشته باشد. ویژگی مشترک این دسته از دیدگاه‌ها، این است که همگی در مقام توجیه نظری مسئلۀ شرّ و در پی زمینه‌سازی جهت مقبولیت ایمان بوده‌اند (فلاحی، ۱۴۰۲: ۴۵۶). در این میان اندیشمندانی نیز تحت عنوان «تئودیسۀ اعتراض» تلاش‌هایی جهت حلّ این مسئله نموده‌اند. یوهان باپتیست متس (۱۹۲۸-۲۰۱۹) فیلسوف و متأله مسیحی آلمانی نیز از جمله این گروه از تئودیسۀ‌پردازان است که نگرش متفاوتی نسبت به دیدگاه‌های قبلی دارد. او در دورانی زندگی می‌کرد که خشونت‌های جنگ جهانی دوم را شاهد بود و از این جهت با تئودیسۀ‌ای که می‌کوشد وضعیت را معمول و آرام جلوه دهد، مخالف است. وی درصدد ارائه تئودیسۀ‌ای بود که در آن بحث روایت‌گری، خوانش خاطره‌ها و اعتراض به وضع موجود را خواستار باشد (فلاحی، ۱۴۰۱: ۱۸۷). هدف اصلی این تحقیق بررسی نقاط ضعف و قوت تئودیسۀ اعتراض است، و به‌طور خاص به بررسی نظام فکری و اندیشه‌های یوهان باپتیست متس در این زمینه می‌پردازد.

۲. پیشینه تحقیق

براساس بررسی‌های انجام‌شده، مقاله‌ای تحت عنوان فوق و رویکردی که در آن اتخاذ شده است، منتشر نشده است. البته مواردی ذیل را می‌توان به‌عنوان تحقیقات ارزشمندی دانست که هر کدام با پرداختن به جنبه‌هایی از موضوع، در پویایی نوشتار پیش‌رو کمک شایانی کرده‌اند. از جمله این تحقیقات، مقاله‌ای با عنوان «ظرفیت‌های الهیات سیاسی یوهان باپتیست متس برای الهیات روایی» از جعفر فلاحی است که نویسنده در آن به تبیین مفاهیم

اساسی در الهیات روایی و ارتباط میان آن‌ها در رویکرد متس، پرداخته است. نویسنده مدعی است که ظرفیت‌های تفکرات متس برای الهیات روایی می‌تواند بعضی از کاستی‌های الهیات سیاسی را برطرف کند. مقاله دیگری تحت عنوان «مقایسه الهیات سیاسی یوهان بپتیست متس و کارل اشمیث» توسط آقایان قربان علمی، مجتبی زروانی و امین افخم انتشار یافته است که نویسندگان در آن به مکاشفه الهی و یادآوری مصائب حضرت مسیح پرداخته و تأکید می‌کنند که فراموشی رویدادهای تاریخ، باعث تکرار خشونت‌ها و تحقیر انسانیت می‌شود. آنان مدعی هستند که از نظر متس، یادآوری مصائب، مرگ و قیام پس از مرگ حضرت مسیح، برجسته‌ترین نمونه یادآوری رنج در تاریخ است. مقاله دیگر با عنوان «ارزیابی تئودیه اعتراض در پاسخ به مسئله شر» توسط نعیمه پورمحمدی و میثم فصیحی رامندی نگارش یافته است که نویسندگان بر ویژگی‌ها، مزایا و نقد تئودیه اعتراض پرداخته‌اند. چنانچه از عنوان آن پیداست، این مقاله به صورت کلی به تئودیه اعتراض پرداخته و بیشتر بر دیدگاه‌های جان راث تمرکز دارد. خانم نعیمه پورمحمدی تحقیقی دیگر تحت عنوان «دو تئودیه بدیع در کتاب ایوب: تئودیه آشکارشدگی خدا و تئودیه اعتراض» را به نگارش درآورده است که خود را متعهد به تبیین آن دو تئودیه می‌داند. وی با استناد به کتاب ایوب، در این مقاله تبیین می‌نماید که گناهان دلیلی بر تجویز شر از خداوند نیست. با توجه به آنچه ذکر شد، نقطه قوت و کانونی مقاله حاضر بررسی دیدگاه‌های یوهان بپتیست متس است که ضمن تبیین مزیت‌های آن، نقاط ضعف بنیادین دیدگاه وی در این باب را مورد بررسی قرار می‌دهد. بنابراین، این تحقیق با این عنوان و رویکرد، اثری بدیع و ارزشمند در این حوزه خواهد بود.

۳. نسبت شرّ و رنج

منظور از شرّ در این نوشتار، تعریف ویژه و خاصی از آن نیست، بلکه شرّ را به همان معنایی در نظر داریم که اغلب در مصادیق آن اتفاق نظر دارند. از آنجا که در تئودیه اعتراض، واژه «رنج» برجسته‌تر است، لازم است رابطه آن با شر تبیین شود.

شروع امور می‌هستند که وجود آن‌ها در ساختار این جهان با برخی از صفات الهی سازگاری ندارند؛ اما رنج‌ها پیامد انضمامی شروع هستند. در فلسفه قاره‌ای توجیه نظری مسئله شرور، از آن جهت که قادر نیست رنج‌های قربانیان را کاهش دهد، چندان مورد

توجه قرار نگرفته است، بلکه نظریه پردازان تئودیسۀ اعتراض، بیشتر به شرائط رنج‌آلود انسان‌ها توجه داشته‌اند. به تعبیر دیگر، آنان بیش از آن که به تبیین نظری وجود شرور در جهان بپردازند، به این مسئله توجه دارند که زندگی انسان‌های رنج‌کشیده را چگونه باید معنادار ساخت.

با بیان این تفاوت میان شرّ و رنج که فلسفه دین تحلیلی بر اولی و فلسفه قاره‌ای و تئودیسۀ اعتراض بر دومی تأکید دارند و پذیرش وجه اشتراک در اینکه هر دو به دنبال سازگار نمودن شرور و رنج‌ها با وجود خدا در این جهان هستند؛ باید در نظر داشت که توجه تئودیسۀ اعتراض باپتیست متس بیشتر بر مسئله رنج متمرکز بوده است تا شرّ (فلاحی، ۱۴۰۲: ۴۷۷؛ Metz, 1998: 66؛ Pinnock, 2002: 12).

۴. متس و تعریف دین مسیحیت

نوع نگرش متس در بحث تئودیسۀ، بر بنیاد فهم و تعریف او از مسیحیت استوار است. او می‌گوید: مسیحیت عبارت از امید به خدای زندگان و مردگان است که همه را به «سوژگانی در حضور او» فرا می‌خواند، از این جهت به دفاع عملی نیاز دارد، نه نظری (Metz, 1980: 73). از نظر او، ایمان فرد مسیحی براساس آنچه در کتاب مقدس آمده است، در قدم اول عمل است؛ نه نظام نظری الهیاتی. براساس دیدگاه او، الهیات مسیحی بیشتر امید به آینده است، تا قبول عقلانی گزاره‌ها.

متس نیز مانند مارکس معتقد است که دین در بسیاری از موارد، وضعیت اقتصادی موجود را تأیید می‌کند و مانع مقاومت و انتقاد ستم‌دیدگان می‌شود. به باور او، شرایط و وضعیت امروزی مسیحیت، از مصرف‌کنندگان حمایت می‌کند و گرایش به بی‌احساسی و خون‌سردی بورژوازی را تقویت می‌کند. در چنین دینی، ایمان به خدا فقط از آن جهت که ضامن سلامت روانی دین‌داران باشد تبدیل به امری خصوصی و فردی شده و فاقد هر نوع انگیزه‌های سیاسی است (Pinnock, 2002: 85).

۵. تئودیسۀ اعتراض واکنشی به رویکرد الهیات سکولار و رادیکال

نیمه سده بیستم، به‌ویژه در دهه ۱۹۶۰، اوج سیطره تفکر سکولاریستی و الحادی بر فضای فکری و فرهنگی در غرب است. الهیات رادیکال (Radical theology) یکی از

مکاتب مهم الهیاتی در انگلستان و آمریکا بود که به شیوه‌های گوناگونی بر متألّهان تأثیر گذاشت. این الهیات که به «الهیات مرگ خدا» نیز شناخته می‌شود، توسط اندیشمندانی مانند توماس آلتیزر؛ ویلیام همیلتون، ریچارد رونس‌تین؛ گابریل وهنین و دیگران، با تأثیر از دیتریش بونهوفر، نمایندگی می‌شد. بونهوفر که متألّهی پروتستان در آلمان نازی بود، در نامه‌ها و یادداشت‌هایش به مسائلی پرداخت که در دهه‌های پس از جنگ اهمیت بسیاری یافتند. این اندیشمندان با تأکید بر مرگ خدا، دیدگاه و اعتقاد سنتی درباره‌ی خدا را منکر شدند (گرنز و السون، ۱۳۸۶: ۲۳۱). متألّهان رادیکال بر این باور بودند که آنچه با آن مواجه هستیم نه فقدان تجربه از خدا، بلکه تجربه‌ی فقدان خدا بود (Hamilton, 1966: 27-28). تئودیه اعتراض واکنشی بود علیه فرهنگ مدرن، علیه تفکر سکولاریستی دهه ۱۹۶۰ و علیه فرهنگ بورژوازی نیمه دوم سده بیستم و پس از آن، و همچنین علیه محرومیت‌ها و بی‌عدالتی‌هایی که متس آن‌ها را پیامدهای نظام سرمایه‌داری می‌دانست.

۶. تئودیه اعتراض واکنشی در برابر بی‌عدالتی‌ها و محرومیت‌ها

یکی از مهم‌ترین مبانی پیدایش دیدگاه تئودیه اعتراض، فاجعه‌ی هولوکاست است که به دست آلمان نازی در جریان جنگ جهانی دوم برای یهودیان، به وقوع پیوست. توجیه و درک این فاجعه برای بسیاری غیرممکن بود و موجب شد که الهی‌دانان یهودی و مسیحی رویکردهای جدیدی از مسئله شرّ ارائه دهند. تأثیر فاجعه هولوکاست به قدری عمیق بود که برخی الهیات را به الهیات قبل از هولوکاست و بعد از هولوکاست تقسیم کرده‌اند (ویزل، ۱۳۸۷: ۵؛ پورمحمدی و فصیحی رامندی، ۱۳۹۶: ۶۱۰ و ۶۱۴-۲۵۰؛ Blumenthal, 1993: 251). البته نکته مهم دیگری را که باید در طول مطالعه این مقاله در نظر گرفت، یاد نکردن از نسل‌کشی‌ها و جنایات هولناک دیگری غیر از هولوکاست است. به‌عنوان مثال می‌توان به حملات هوایی آمریکا به ویتنامی‌ها، یا استفاده از بمب‌های اتمی در ژاپن و ربودن غلات توسط انگلیس از ایران اشاره کرد که در اثر آن‌ها میلیون‌ها انسان جان خود را از دست دادند. اینها بیانگر این است که این اندیشمندان در پی بهره‌برداری صهیونیستی از ماجرای هولوکاست با کشیدن آن به بحث شرّ و اعتراض بوده‌اند.

۷. اعتراض ملحدانه و اعتراض مؤمنانه

اصطلاح تئودیسۀ اعتراض (Protest theodisy) که برای نخستین بار توسط جان راث به کار برده شد، می‌تواند به صورت‌های مختلفی قابل طرح باشد که برخی از آنها ممکن است به بی‌ایمانی و الحاد منجر شوند و برخی دیگر ممکن است شک و یأس را بر باورهای ایمانی چیره کنند. می‌توان از تئودیسۀ جان راث به‌عنوان نمونه‌ای از تئودیسۀ «اعتراض ملحدانه» یاد کرد. او در برابر تئودیسۀ‌هایی می‌ایستد که در تلاش هستند خداوند را بی‌تقصیر جلوه دهند، یا شرور را مایه کمال، مجازات و هشدار برای انسان‌ها قلمداد کنند، یا شرور را ناشی از اعمال اختیاری خود انسان‌ها بدانند و در نتیجه تقصیر را از ساحت خدا دور کنند. او باور دارد که هم ما مقصر و گناه‌کار هستیم و هم خدا گناه‌کار و مقصر است و هر دو باید مسئولیت آن را به عهده بگیریم. گناه خدا این است که در مواجهه با شرور دخالت نکرده است، این در حالی است که خدا توانایی دخالت مستقیم را دارد. بنابراین، چون خدا در برابر وقایع دهشتناک سکوت کرده است و ما شاهد عدم دخالت او در وقوع شرور و رنج‌ها بوده‌ایم، پس حق اعتراض داریم؛ خدا آن‌گونه هم که خیرخواه محض باشد، نیست (Roth, 2001: 9).

با بررسی نظریات راث درباره تئودیسۀ، به نظر می‌رسد که نگرش وی به سمت غلبۀ شک بر ایمان گرایش دارد، به‌ویژه آنجا که می‌گوید: «الهیات در مقام یک اقتصاددان خدا را مورد سؤال قرار می‌دهد که چرا در تاریخ این همه تضییع وجود دارد. تاریخ سند جرم خداست و ما براساس همین تاریخ علیه خدا اقامه دعوی می‌کنیم» (Ibid: 8).

اما از تقریر متسی تئودیسۀ اعتراض می‌توان به‌عنوان «اعتراض مؤمنانه» یاد نمود که نسبت به تئودیسۀ راث موضع معتدلانه‌تری دارد. چنان‌که در ذیل عنوان «مفاهیم بنیادین در تئودیسۀ متس» اشاره خواهیم کرد، «روایت» محور اصلی تئودیسۀ وی را تشکیل می‌دهد و در کنار آن به گفت‌وگوی بینا فرهنگی تأکید دارد. او همچنان‌که خود را نسبت به سنت مسیحی و جهان مدرن نیز متعهد می‌داند، اما نسبت به آن‌ها رویکرد انتقادی نیز دارد که از تحلیل این رویکرد نوعیت تئودیسۀ وی نیز مشخص خواهد شد.

باورمندان به این نگرش، مانند تئودیسۀ پردازان افراطی، ریشه رویکرد خود را در کتاب ایوب می‌یابند، اما تقریر معتدلانه‌تری ارائه می‌دهند. ایوب عدالت و اخلاق خدا را مورد تردید قرار داد، اما در وجود و قدرت خدا شبهه‌ای ایجاد نکرد. او بی‌گناهی خود را بیان

می‌کرد و از عدالت خدا می‌پرسید، در عین حال وفاداری و ایمان خود به خداوند را نیز اعلام می‌کرد. او در این باره می‌گفت: «اگرچه مرا بکشد باز برای او انتظار خواهم کشید» (کتاب ایوب، ۱۳: ۱۵ به نقل از پورمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۵۷). از این جهت، داستان ایوب دست‌مایه مهمی برای تئودیهسه اعتراض است. او با وجود اینکه می‌دانست گناهی مرتکب نشده، آن‌همه رنج‌های شدید باعث نگردید تا از خدا روی برگرداند؛ بلکه باور داشت که خداوند از او حمایت خواهد کرد (پورمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۴۳).

۸. نسبت دعا و اعتراض از نگاه متس

از دیدگاه او، دعا نشانه‌ای از اعتراض و انتقاد نسبت به رنج است. او با بیان اینکه به ظاهر میان قضایای کتاب مقدس و واقعیت‌های زمانه تعارضی دیده می‌شود، مدعی است که این تعارض قابل حل است. در این شرایط، دعا اهمیت ویژه‌ای دارد؛ در کتاب‌های انبیاء، در کتاب ایوب و مزامیر، دعا شکلی از اعتراض مردم در برابر ظلم و ستم خداوند است. به باور وی، ماهیت دعا به گونه‌ای است که هم اعتماد و امیدواری به خدا و هم اعتراض در برابر رنج‌ها را دربر دارد (Metz, 1998: 66). عیسی نیز در فراز صلیب دست به دعا بود؛ این یعنی هم به وضعیت موجود اعتراض داشت و هم نشانه‌ی اعتماد و امیدواری را دارا بود (Ibid: 67). تعارض مورد اشاره وی، این است که کتاب مقدس از یک سو بشارت‌دهنده رهایی و نجات است و از سوی دیگر، تاریخ نشان می‌دهد که دین‌دار همواره مهبط رنج بوده است (Ibid: 66).

بنابراین، زبان دعا با زبان تئودیهسه نظری متفاوت است؛ زیرا دعا واکنشی در برابر وضعیت‌های رنج‌آلود زمان حال و وابسته به شرایط انضمامی و اجتماعی است (Ibid). پس دعا به مثابه اهرم فشاری است که شخص دین‌دار به واسطه آن در برابر شرور و رنج‌ها دست به عمل زده و زبان اعتراض می‌گشاید تا خدا را به تغییر رویکردش دعوت کند و همزمان با قربانیان، همبستگی و همدلی معنادار داشته باشد.

بدین ترتیب، تئودیهسه اعتراض در رویکرد مؤمنانه خود، به دنبال آن است تا با اعتراض و شکایت مؤمنانه در پیشگاه خدا، امید به رفع شر از سوی او را تقویت کند و انتظار دارد که خداوند شرایط را به نفع ستم‌دیدگان تغییر دهد. امیدی که در تئودیهسه اعتراض مطرح می‌شود بیشتر بر تغییر رویکرد خداوند تأکید دارد (Kermani, 2011: 217-218).

۹. مفاهیم بنیادین در تئودیسه متس

متس در زمینه‌سازی برای یک امید الهیاتی، مفاهیمی چون راویت، اعتراض، کنش‌گری، خاطره و همبستگی را مطرح می‌کند که همگی در ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر قرار دارند. روایت و خاطره در الهیات او، بیش از هر چیز، به یادآوری رنج‌ها و شنیدن صدای ستم‌دیدگان اختصاص یافته است. متس این رویکرد را اقتباسی از کتاب مقدس می‌داند و معتقد است که مکاشفه تاریخی یکی از مبانی اصلی مسیحیت است. این تجربیات تکان‌دهنده، به‌ویژه کشتار یهودیان در اردوگاه کار اجباری آشویتس (که متس از آن خاطرات بسیاری دارد و شاهد آن بوده است)، نقش اساسی در شکل‌گیری دیدگاه تئودیسه اعتراض او ایفا می‌کند (Harvey, 2004: 72; Ashley, 2004: 243; Bauckham, 2005: 147). تمایل متس به مسئله تئودیسه اعتراض، نتیجه زیستن در جهانی مملو از رنج، شر، خشونت و بی‌عدالتی، و همچنین نتیجه رویکرد انتقادی او نسبت به رابطه الهیات و جامعه است. او این رویکرد خود را تحت مفاهیم زیر تبیین نموده است:

۹-۱. روایت

در الهیات عمل‌محور متس، «روایت» بنیادی‌ترین مفهوم است. روایت‌های کتاب مقدس در الهیات متس، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند و معنای رهایی‌بخشی دارند، به‌ویژه روایت‌هایی که حکایت از رنج دارند؛ زیرا چنین روایت‌هایی می‌توانند تلنگری برای اعتراض و واکنش عملی باشند. از دیدگاه متس، روایت‌های عهد عتیق، و به‌طور خاص داستان خروج قوم ستم‌دیده (بنی اسرائیل) با یاری خداوند از جور حاکم ستمگر مصر (فرعون) - که در آیات ۱۲۷-۱۲۹ سوره اعراف نیز به آن اشاره شده است - و روایت‌های عهد جدید به‌ویژه داستان مرگ و رستاخیز حضرت عیسی مسیح، از مهم‌ترین روایت‌های کتاب مقدس هستند که معنای رهایی‌بخشی دارند. به باور او، دین مسیحیت از همان ابتدا اجتماعی - دینی مبتنی بر روایت کردن و به‌خاطر آوردن، با مقصود عملی بوده است، نه اجتماعی مبتنی و متمرکز بر بحث و جدل عقلانی (Metz, 1980: 212). او کتاب مقدس را حاوی داستان‌هایی می‌داند که اعتراض علیه رنج‌های بزرگ و پیش‌گویی امکان تغییر سیاسی در تاریخ را با تکیه بر همبستگی، امید و مقاومت زنده نموده و دین‌داران را قادر می‌سازد تا در این امر جسورانه عمل کنند (Metz, 1969: 88). داستان به صلیب رفتن

نه کشیده شدن، به باور او) عیسی مسیح، برانگیزنده عمل است و برای فرد باعث برانگیختن امیدی فراتر از واقعیت فراگیر رنج می‌گردد و یک امید صرف نیست، بلکه به او کمک می‌کند تا برای تغییر برخیزد. این امیدی معطوف به آینده و رستاخیز است که مشارکت مسیح در داستان مصلوب شدن را معنادار می‌سازد (Ibid: 98; Metz, 1980: 114). متس مصائب و رنج‌های مسیح را «خاطره‌های خطرناک» توصیف می‌کند، زیرا این خاطره‌ها آینده را از آن ستم‌دیدگان پیش‌بینی می‌کنند و همواره مسیحیان را به تغییر خودشان دعوت می‌کنند تا برای تحقق چنین آینده‌ای آمادگی داشته باشند (Ibid: p90). مصلوب شدن عیسی مسیح به این معنی نیست که انسان‌های تحت ستم رنج را بپذیرند؛ بلکه کسانی که بیرون از سیطره ستم و رنج هستند، می‌توانند به صورت داوطلبانه به منظور همبستگی با ستم‌دیدگان، رنج را خود پذیرا شوند. چنین عملی مشارکت در رنج مسیح است و اینجاست که این همدلی و همبستگی، رویکرد انتقادی و معترضانه به خود می‌گیرد. عمل عیسی مسیح از این سنخ بود (Pinnock, 2002: 95).

۹-۲. خاطره

مفهومی دیگری که در الهیات متس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد عبارت از «خاطره» می‌باشد. در حقیقت، خاطره یکی از مصادیق مهم روایت در الهیات متس به حساب می‌آید. به نظر متس، مهم‌ترین رخدادهایی که باید به آن پرداخته شود، خاطرات رنج، مرگ و رستاخیز حضرت مسیح است. متس، برخلاف برخی اندیشمندان مسیحی (مانند مک کورد آدامز) معتقد است که ذکر مصائب مسیح برای فرد باورمند به دین مسیحیت، انگیزه عمل و مقاومت در برابر رنج‌ها را به ارمغان می‌آورد، نه اینکه به صلیب رفتن مسیح نمادی باشد از سکوت در برابر رنج‌ها و فقط دل‌بستن به خوشی‌های آخرت. مسیح خود به رسم اعتراض و همبستگی با رنج‌دیدگان به صلیب رفت و مسیحیان باید همچون مسیح برای ستم‌دیدگان رنج بکشند و مبارزه کنند (Metz, 1980: 200).

یادآوری خاطره‌ها به ما کمک می‌کند و این امکان را می‌دهد که بدیل‌هایی برای وضع موجود تصور کنیم و روحیه مقاومت‌گری را تقویت نماییم و تا رسیدن به وضعیت مطلوب، انگیزه بگیریم. در تأیید دیدگاه متس، می‌توان با مراجعه به تاریخ نشان داد که ستم‌گران و سرکوب‌گران، برای محو کردن حافظه قوم سرکوب‌شده تلاش کرده‌اند، چراکه

حافظه در هویت‌بخشی و ایجاد انگیزه مقاومت در برابر این افراد، نقش مؤثری ایفا می‌کند. با این حال، باید توجه داشت که در ثبت خاطرات و رویدادها در صفحه تاریخ، ممکن است تحت تأثیر اغراض دیگری به‌ویژه اغراض سیاسی و منافع خاصی باشد که سعی در تحریف واقعیت داشته باشند. از این رو، نسل جدید در مراجعه به اسناد تاریخی، باید تمام جوانب و معیارهای یک سند بی‌طرفانه تاریخی را در نظر بگیرند.

نکته مهم دیگر این است که هر خاطره‌ای مورد نظر ما نیست.

خاطراتی که از درونشان امید و انگیزه نسبت به آینده جوش و خروش نداشته باشد، گذشته‌گرایی محافظه‌کارانه بوده و پرداختن به آن‌ها هیچ نوع روزنه‌ای پیش روی ما قرار نمی‌دهند (Metz, 1980: 54). به باور متس اگر انسان خاطره و حافظه تاریخی خود را به فراموشی بسپارد، آن زمان حیات سیاسی جای خود را به شکلی از تفکر ابزاری خواهد داد (Ibid: 116).

۹-۳. همبستگی

یکی دیگر از مفاهیم بنیادین در الهیات عملی متس، مفهوم «همبستگی» است. خاطره، که پیش‌تر به آن اشاره شد، بنیانی برای همبستگی به شمار می‌رود. همبستگی مورد نظر متس، معنای سیاسی دارد که انتظار می‌رود دین‌داران را در برابر ناملایمات، به عمل دعوت کند (Ibid: 231). بنابراین، همبستگی از دیدگاه متس، زمانی معنی پیدا می‌کند که بر برانگیختن عمل در دین‌داران تأکید شود؛ نه تنها در مواجهه با ناملایماتی که گریبانگیر خودشان شده است، بلکه در دفاع از کسانی که سوژگی‌شان به خطر افتاده است، نیز احساس مسئولیت کنند. او همچنین از همبستگی با مردگان نیز سخن می‌گوید که در الهیات او از جایگاه خاصی برخوردار است (Ibid: 112-113). این نوع همبستگی، صورتی دیگر از مقاومت در برابر ستم‌گران است، مشابه آنچه در ادبیات اسلامی از آن به تجدید پیمان با شهدا یاد می‌شود. این همبستگی می‌تواند تصویری از آینده‌ای آزاد را در پیش چشم فرد ترسیم کند، و یادآوری می‌کند که فراموشی ستم‌دیدگان گذشته می‌تواند مخاطراتی برای آزادی و عدالت در آینده به همراه داشته باشد.

دلیل دیگر برای اهمیت همبستگی با مردگان، این است که اگر مردگان را فراموش کنیم و آن‌ها برای ما فاقد ارزش باشند، زندگان (که روزی به مردگان خواهند پیوست) نیز

ارزشی نخواهند داشت. باید تلاش کنیم تا امید و عمل ما با قربانیان تاریخ، پیوند بخورد. برای مثال، متس معتقد است که پس از آشویتس، تنها با تداوم امید و نیایشی که در آشویتس امکان‌پذیر بود، ما می‌توانیم امید داشته باشیم و نیایش کنیم (Doak, 2004: 11). الهیات متس، با تأثیرپذیری از والتر بنیامین و تئودور آدورنو، اندیشمندان مکتب انتقادی فرانکفورت، خود را متعهد به گوش دادن به صداها و روایت‌ها و همبستگی با صاحبان این روایت‌ها می‌داند (Ganzevoort, 2011: 218). به این ترتیب، الهیات مسیحی چهره‌ای انتقادی به خود می‌گیرد، یادآوری رنج‌های گذشتگان برایش اهمیت می‌یابد و از گذشته‌گرایی صرف به سوی امید و نگاه به آینده تغییر جهت می‌دهد.

۹-۴. گفت‌وگو میان سنت‌ها و چارچوب‌های مختلف دینی و فرهنگی

بر اساس آنچه بیان شد، دیده می‌شود یکی از مواردی که باز هم متس بر آن تأکید دارد، مسئله گفت‌وگو میان افراد از سنت‌ها و چارچوب‌های مختلف دینی و فرهنگی است. او بر این باور است که افزون بر یادآوری خاطره رنج‌های افراد در تاریخ و فرهنگ خودی، باید خاطرات متعلق به سایر فرهنگ‌ها، حتی خاطرات متعلق به دشمنان گذشته و حال را نیز یاد کرد و برایشان مجال بازاندیشی فراهم نمود (Metz, 1998: 143). از این‌رو، گفت‌وگو میان روایت‌ها راه‌حلی برای بیرون شدن از نسبی‌گری و دیوارهای فرهنگی است (Doak, 2004: 124). این موضع از یک سو سیطره چارچوب عقلانی و علمی برخاسته از روشنگری را بر نمی‌تابد و از سوی دیگر با ضروری دانستن گفت‌وگوی بینافرهنگی، این امکان برای فرد فراهم می‌شود که از طریق آن به ارزش‌هایی برای تصحیح و انتخاب روایت‌های مورد نیاز در هر سنت و فرهنگی، از جمله سنت مسیحی، دست یابد. با در نظر داشتن این نکات، تئودیه اعتراض متس بر امیدی استوار است که ریشه در مفاهیم بنیادینی همچون روایت، خاطره، همبستگی و گفت‌وگوی بینافرهنگی دارد. این مفاهیم، پایه‌های اساسی تئودیه‌سه او را تشکیل می‌دهند.

۱۰. رویکرد عملی متس به مسئله شر

متس از منتقدین تئودیه‌سه نظری است و تأکید می‌کند که پاسخ‌های صرفاً نظری به مسئله

شرّ، ممکن است پیامدهای اخلاقی نادرستی را در پی داشته باشد. بنابراین او در تئودیسۀ خود ابتدا توجیه‌ها و پاسخ‌های نظری نسبت به مسئله شرّ و رنج را نقد نموده و در مرحله بعد، دیدگاه خود را در مواجهه با این مسائل تبیین می‌کند.

با وجود عدم رد کامل تئودیسۀهای نظری، متس تئودیسۀهایی را مردود می‌داند که نسبت به شرّ نگاه ایزاری دارند و در تلاش هستند تا نشان دهند وجود شرور در این جهان، باید در کنار خیر بزرگ‌تر ملاحظه گردند. به این معنی که جهت سنگینی خیر، وجود شرور اندک را توجیه می‌کند. تئودیسۀ مورد تأیید او باید انگیزش عملی ایجاد کند، نه اینکه صرفاً «خیر» بودن جهان خلقت و خداوند را نشان دهد. او قرائت غایت‌باورانه از تاریخ در تئودیسۀ هگلی را نمونه‌ای از تئودیسۀ ایزاری می‌داند. به باور وی، آزادی آیندگان نمی‌تواند توجیه‌گر رنج گذشتگان باشد (Metz, 1980: 128).

مهم‌ترین نقد متس بر تئودیسۀهای نظری این است که این نوع تئودیسۀها صرفاً تسلی‌بخش بوده و انسان‌ها را منفعل و سست عنصر می‌سازند به‌گونه‌ای که در برابر رنج‌ها و شرور، بی‌تفاوت و بی‌اعتنا می‌شوند و حرکتی از خود نشان نمی‌دهند. او انسان مسیحی معاصر غربی را غرق در مصرف‌گرایی می‌داند که نسبت به رنج‌های طبقه ضعیف جامعه بی‌تفاوت است و از کمبودها و بی‌عدالتی‌ها سخن به میان نمی‌آورد (Ibid: 38). به اعتقاد او ضعف تئودیسۀ نظری در این است که نمی‌تواند دین‌داران را به کنش‌گرانی تبدیل نماید که تاریخ را شکل دهند.

نکته مهم دیگری که در تئودیسۀ متس بر آن بسیار تأکید شده، این است که متفکران حق ندارند به‌جای کسانی حرف بزنند و رنج آنان را توجیه نظری کنند که خود در آن رنج گرفتار نبوده‌اند؛ تئودیسۀ‌پردازان حق ندارند که به جبران رنج‌های ستم‌دیدگانی در این جهان و یا در جهان پس از مرگ گواهی دهند و آن‌ها را برای قربانیان، بسان گوهرهای ارزشمند قلمداد کنند؛ درحالی‌که بازماندگان حوادث رنج‌آلود را مرجع مهم و قطعی ادعای خود قرار نمی‌دهند (Metz, 1981: 19). سخن گفتن از جانب تمام رنج‌کشندگان نه تنها غیرعقلانی، بلکه خلاف اخلاق نیز می‌باشد. چنان‌که مک کورد آدامز تئودیسۀای ارائه می‌کند که براساس آن رنج‌های انسان رنج‌کشیده در این جهان و به‌ویژه در جهان پس از مرگ، جبران می‌شود و نسبت به همه آن‌ها راضی و خوش‌حال است؛ به‌طوری‌که با مشاهده رابطه صمیمی خداوند با خود، تجربه‌های دردناک را مؤثر و مثبت ارزیابی می‌کند و از آرزوهای حذف آن‌ها پشیمان می‌گردد (McCord Adams, 1999: 168). این نوع تئودیسۀ به شدت

مورد نقد متس است.

۱۱. مزایای تئودسیسه اعتراض

با توجه به نکات فوق و ادعای تئودسیسه اعتراض مبنی بر ارائه پاسخ قانع‌کننده به مسئله شرّ و رنج، اینک می‌توان نقطه‌های قوت این نگرش را به شرح زیر بیان کرد:

۱-۱۱. محور قرار دادن قلب‌های شکسته قربانیان

بسیاری از تئودسیسه‌ها در فضای ذهنی و انتزاعی، بی‌ارتباط با رنج‌های عینی، فقط محفل و مجالس علمی تئودسیسه‌پردازان را گرم می‌کنند، درحالی‌که هیچ نسخه‌ای جهت رفع گرد و غبارهای کشنده از چهره‌ها و روان‌های رنج‌دیدگان ندارند (Surin, 1986: 150). اما تئودسیسه اعتراض گذشته از اینکه می‌تواند مسائلی را برای علاقه‌مندان مباحث الهیاتی ترتیب دهد، نکاتی عملی برای قربانیان در نظر دارد تا التیامی برای درد آنان باشد؛ و قلب‌های شکسته رنج‌دیدگان و قربانیان را محور قرار می‌دهد و از زاویه دید و چشم‌انداز آن‌ها به مسئله نگاه می‌کند تا صدای آنان را به گوش ما برساند و ما برای رفع رنج‌های آنان، کاری انجام دهیم. هرچند درباره تأثیر دفعی و غیردفعی این نوع نگرش، ضمانت قطعی وجود ندارد. با اینهمه می‌توان گفت یکی از امتیازات تئودسیسه اعتراض، قربانی‌محوری و عمل‌گرایانه بودنش است.

در داستان ایوب نیز به گفته دیوید مکنا، ایوب به‌جای اینکه بیشتر به این سؤال پردازد که چرا رنج‌های بزرگ برای او پیش آمده است، می‌پرسد که چه کسی در میان این رنج‌ها به فریاد او خواهد رسید (پورمحمدی، ۱۳۹۲: ۱۵۰). دیده می‌شود در اینجا حتی یک قدم جلوتر می‌رویم و سخن از فریادرسی است؛ نه سؤال از چرایی آمدن و رسیدن شرور.

۲-۱۱. ایجاد ارتباط میان تجربه‌های انسان مدرن با آموزه‌های دینی

متس، پیرو استادش کارل رانر (۱۹۰۴-۱۹۸۴) که به دفاع از الهیات و دین‌داری در جهان معاصر می‌پرداخت، در تلاش است تا الهیات جدیدی را بنا نهد به این مقصود که این نگرش الهیاتی بتواند نشانگر سازگاری تجربه انسان مدرن از هویت خود، با محتوای

آموزه‌های مسیحی باشد. با این حال، متس استاد خود را به دلیل تمرکز صرف بر تبیین مسائل و بی‌توجهی الهیات او به پراکسیس و کنش‌ورزی نقد می‌کند. در واقع، متس می‌کوشد تا از واگذاری عرصه به دست تفکرات سکولاریستی و الحادی جلوگیری کند تا انسان مدرن بتواند ارتباطی بین زیست و تفکر خود با آموزه‌های مسیحی بیابد (Metz, 1998: 32). با این وجود، متس تعهد خود به جامعه سکولار را نادیده نمی‌گیرد، اما این تعهد به معنای پذیرش ادعای سکولارها مبنی بر عدم جایگاه دین در حیطه عمومی نیست.

۱۱-۳. ایجاد فضای گفت‌وگوی بینافرهنگی

نگاه انتقادی متس به روایت و سنت و جست‌وجوی زمینه‌های مشترک برای همه، او را به سوی گفت‌وگوی بینافرهنگی سوق می‌دهد و این امکان را فراهم می‌آورد که سنت‌های روایی مختلف با یکدیگر ارتباط برقرار کنند.

به باور متس، خاطره و روایت علاوه بر اینکه فرد دیندار را به کنش و تلاش برای رسیدن به نتیجه‌ای مشخص سوق می‌دهد، پل ارتباطی میان گروه‌های مختلف نیز ایجاد می‌کند و از انزوا جلوگیری می‌کند. او معتقد است که تبادل دیدگاه‌ها، تجربیات و خاطرات با افراد متفاوت، علاوه بر شناخت و پذیرش تفاوت و تکثر، به حفظ پیوند میان افراد نیز کمک می‌کند (Doak, 2004: 114). این گفت‌وگو به اندازه‌ای نزد وی اهمیت دارد که افزون بر بازگو نمودن خاطراتی متعلق به سایر فرهنگ‌ها حتی تجدید خاطره‌های متعلق به دشمنان گذشته و حال را نیز ارزشمند اهمیت می‌داند؛ زیرا این امر مجالی برای بازاندیشی فراهم می‌کند (Metz, 1998: 143). گفت‌وگوی بینافرهنگی این امکان را برای فرد فراهم می‌سازد که از طریق آن به ارزش‌هایی برای تصحیح و انتخاب روایت‌های مورد نیاز در هر سنت و فرهنگی، دست یابد.

۱۱-۴. تسلی بخشیدن و همبستگی با قربانیان

تئودیسۀ اعتراض پاسخی به مسئله‌آگزیستانسی شرّ است. اعتراض و گله‌مندی در خود نوعی آرامش ولو عاطفی به همراه دارد. هرچند این آرامش هدف اصلی این تئودیسۀ نیست، اما ملازمه‌ی آن است. داستان ایوب نیز گواه این مدعاست. به دلیل اینکه ایوب پاسخ معرفتی روشنی از خداوند دریافت نکرد، اما هنگامی که با خدا مواجه شد و خدا بر

او تجلی یافت، آرامشی به او دست داد. از مواجهه خداوند با ایوب می‌توان برداشت دیگری نیز داشت: در این تجلی و مواجهه حضوری است که امکان درک حکمت واقعی شرور و رنج‌ها برای رنج‌دیده فراهم می‌شود؛ امکانی که پیش از آن برایش میسر نبوده و مسئله برایش قابل حل نبوده است.

در برخی از توجیحات نظری تئودیه‌ها، به‌جای همدردی با رنج‌دیدگان و قربانیان، ممکن است روان آن‌ها بیشتر آسیب ببیند. این اتفاق زمانی می‌افتد که همه شرور به گناهان انسان‌ها نسبت داده شوند. به‌عنوان مثال، ممکن است زلزله یا سیل در منطقه‌ای را صرفاً ناشی از گناهان ساکنان آن منطقه بدانند. اگرچه در برخی آموزه‌های دینی، برخی عذاب‌های الهی به گناهان انسان‌ها نسبت داده شده است (مانند عذاب قوم لوط، گرسنگی بنی‌اسرائیل، و غرق شدن قوم نوح و...)، اما نمی‌توان این را به‌عنوان تنها توضیح ممکن در نظر گرفت. چنانچه در پایان داستان ایوب نیز دو نکته روشن می‌شود: نخست بی‌گناهی او و به تبع آن ارتباط نداشتن گناه و رنج در آن داستان. همچنان که هربرت لوکیر نیز در کتاب *نخ‌های سیاه، نیازهای نخ‌ریس* با استناد به کتاب ایوب به این نکته (که رنج لزوماً نتیجه گناه نیست) اشاره دارد (Loekyer, 1979: 35).

یکی از انتقادات وی به مسیحیت عصر خود، شخصی شدن آن و تمرکزش بر رفع اضطراب و جستجوی سعادت فردی است. او بر این باور است که رستگاری امری ارتباطی است، نه شخصی. سعادت از آن کسانی است که در بین دیگران و معطوف به دیگران دست به عمل می‌زنند (محدثی، ۱۳۸۸: ۴۸).

۱۱-۵. روشن نگه داشتن چراغ امید و انگیزه

یکی از نتایج مهم تئودیه‌ها اعتراض این است که این دیدگاه با ارتباط با امور الهیاتی می‌کوشد تا ستم‌دیدگان و فراموش‌شدگان را به درون و متن جامعه برگرداند و به آن‌ها امید و انگیزه دهد تا حضور فعال داشته باشند و چه بسا حتی قدرت جامعه را به دست بگیرند. پس تئودیه‌ها اعتراض از این جهت نیز دارای امتیاز است؛ اما اثبات اینکه واقعاً از لحاظ روانی و عاطفی توانسته باشد التیامی برای رنج‌ها باشد - چنانچه پیشتر نیز اشاره شد - دشوار خواهد بود؛ حتی شاید بتوان گفت تئودیه‌ها اعتراض در این زمینه نقش یک مسکن را خواهد داشت و نه اینکه حقیقتاً و برای همیشه بتواند مشکل روانی ستم‌دیدگان و قربانیان

را حل نماید. اما از آن جهت، که فرد رنج‌دیده و داغ‌دیده را دوباره به متن جامعه دعوت می‌کند، دارای ارزش است.

۱۱-۶. حساسیت به رخدادهای عینی زمانه و دعوت به پراکسیس

مشخصه مهم و اساسی تئودیسۀ اعتراض، حساسیت به رخدادهای عینی زمانه است. از نگاه این تئودیسۀ پردازان، اصرار بر فرجام‌شناسی و امید به آینده راهی برای عمل امیدوارانه در زمان حال و مبارزه با هر گونه منفعل‌بودن و انزواطلبی است.

۱۲. نقاط ضعف تئودیسۀ اعتراض

علاوه بر موارد یاد شده، دیدگاه مدافعان تئودیسۀ اعتراض حاوی تناقضاتی است که ارزش مزایای آن را کاهش داده و می‌توان از آن‌ها به‌عنوان نقاط ضعف این نوع تئودیسۀ یاد کرد. پس از اشاره به این تناقضات، به برخی از اشکالات ناشی از بیان افراطی این تئودیسۀ نیز به‌طور خلاصه اشاره خواهد شد.

۱۲-۱. تناقض‌گویی درباره قدرت الهی

طرفداران تئودیسۀ اعتراض، به‌ویژه راث، ضمن اعتراض به عدالت و خیرخواهی خدا و تأکید بر قدرت مطلق او در تبدیل شر به خیر، به انتصاف و جبران شر در آخرت باور ندارند و به تعبیری آن را فراتر از قدرت الهی می‌دانند. اینکه آیا نظریه انتصاف درست است یا خیر، بحثی جداگانه لازم دارد؛ اما نکته این است که راث آن را خارج از قدرت الهی می‌داند و این یکی از همان موارد تناقض‌ست؛ زیرا او از قدرت مطلق الهی نیز سخن می‌گوید. محدود دانستن قدرت الهی در این‌باره توسط راث در پاسخ به نقد جان هیک به‌وضوح دیده می‌شود.

نقد هیک بر تئودیسۀ اعتراض این است که در چنین تئودیسۀ‌ای به‌ویژه در تقریر راث، به زندگی انسان از دریچه‌ای بسیار ضیق و ناامیدکننده نگاه شده است که اگر نسبت به آن نگاهی عمیق داشته باشیم و به درون تاریخ و آینده نگاه کرده و دید آخرت‌شناسانه اتخاذ کنیم، آنگاه انسان‌ها به نیک‌فرجامی زندگی، امیدوار خواهند شد. هیک می‌گوید که بدون در

نظر گرفتن بُعد آخرت‌شناختی، اعتراض راث بسیار ضعیف است و باید بسیار شدیدتر باشد: «اگر بُعد آخرت‌شناسانه ادیان را نادیده بگیریم، اعتراض جان راث علیه خدا بسیار ملایم و ناکافی خواهد شد و باید به جای آن علیه خدا به ستیزه برخاست و آشکارا شوریید» (Roth, 2001: 30). راث در دفاع از موضع خود، ایراد هیک را نادرست می‌داند و می‌گوید که نگاه آخرت‌شناسانه هرگز نمی‌تواند جبران دردهای جان‌کاهی باشد که در طول تاریخ بر بشر اتفاق افتاده است. حتی اگر ملکوت الهی برقرار شود، تضییع‌های گذشته قابل جبران نیست. گذشته، گذشته است. اشک‌ها ریخته شده و ناله‌ها و فریادها از عمق جان برآمده‌اند. خدا با قدرت مطلق خود نیز نخواهد توانست تضییع‌های گذشته را به خیر تبدیل کند. وی اضافه می‌کند:

اگر خدا می‌توانست در آینده، گذشته را پاک و جبران کند، همین حالا ذهن و خاطره کسانی را که به آن‌ها ستم شده است، از خاطرات زجر و شکنجه گذشته‌شان آسوده و فارغ می‌ساخت تا اینکه آنان مدام پرسش آزاردهنده‌ی «چرا من» را از خود نپرسند (Ibid: 32).

اشتفان دیویس الهیدان، ایرادش بر راث این است که اگر خدا بر همه چیز تواناست؛ چرا قدرت او به جبران شرّ تعلق نمی‌گیرد و نمی‌تواند از عهده جبران شرّ برآید؟ (Ibid: 22). پس تناقضی در این تقریر وجود دارد که در اثر آن قدرت الهی نیز زیر سؤال می‌رود.

۱۲-۲. فرو بردن در هاله‌ای از ابهام بر اثر تناقض در دیدگاه‌ها

تئودیسه اعتراض مدعی است که مشکل شرّ و رنج را حلّ می‌نماید و با زنده کردن امید و انگیزه قربانیان را به درون جامعه بر می‌گرداند و به زندگی آن‌ها جهت می‌دهد. ولی با اندک دقت درمی‌یابیم که این تئودیسه فرد را فقط به آرزواندیشی و خوش‌بینی دعوت می‌نماید و نسبت به فرجام اعتراض سکوت اختیار می‌کند. مدعیان آن از سویی از سرنوشت ایوب یاد می‌کنند که بعد از اعتراض، خداوند همه چیز را به او برگرداند، و از سوی دیگر به شدت از وقایع هولوکاست متأثر هستند و مردم را به اعتراض دعوت می‌کنند و این خود نوعی تناقض است؛ زیرا در قضیه هولوکاست همه کشته می‌شوند و دیگر بازگشت نعمت‌ها و شادی‌ها برای یهودیان در کار نیست (پورمحمدی، ۱۳۹۶: ۶۲۹). افزون‌بر اینکه معلوم نیست آیا کسی دیگر مانند ایوب، مورد خطاب خدا قرار گرفته است یا نه و آن تجربه

معنوی ایوب را چشیده است است یا نه؟ تا نهایتاً مانند ایوب راضی گردد و آرام شود. این تناقض در دیدگاه راث نیز دیده می‌شود؛ زیرا از یک سو می‌گوید گذشته، گذشته است و قابل جبران نیست و از سویی دیدگاه خود را به سرنوشت ایوب استناد می‌کند که در آنجا خداوند همه چیز را دوباره به حضرت ایوب داد.

تناقض دیگری که در دیدگاه متس وجود دارد این است که او از سویی بازخوانی خاطرات و «روایت» را از نکات اساسی تئودیسۀ خود قرار داده و آن را تلنگری برای عمل می‌داند. با محور قرار دادن روایت، وی نوعی نگاه از بالا دارد که رنج دیگران و حتی مردگان را موجب بیداری، انقلاب، انگیزه، رویش و برانگیختن آیندگان می‌داند، یعنی از این جهت است که خیری را در خود نهفته دارد. این نگاه زیبایی است، هرچند خود متس به شکل مستقیم به این خیر اعتراف نکرده است ولی این چیزی است که به روشنی از سخنان او دانسته می‌شود؛ اما از سوی دیگر، آزادی آیندگان را با رنج گذشتگان مرتبط نمی‌داند.

درباره همبستگی با مردگان نیز دیدگاه وی این بود که این نوع همبستگی، صورت دیگری از مقاومت در برابر ستم‌گران است و می‌تواند تصور آینده‌ای آزاد را پیش روی فرد به تصویر بکشد که اگر ستم‌دیدگان گذشته به فراموشی سپرده شوند، در آینده باعث ایجاد مخاطراتی برای آزادی و عدالت خواهد گردید (Metz, 1980: 112-113). پس همبستگی از نظر او دارای اهمیت ویژه‌ای است. از سوی دیگر وی معتقد است رنجی را که دیگران، به‌ویژه قربانیان آشویتس کشیده‌اند، غیرقابل قیاس با رنج مسیح و در ادامه با رنج خدا است، رنج‌های آن‌ها بسیار دهشت‌ناک‌تر، تحمل‌ناپذیرتر و بی‌معناتر از رنج‌های مسیح بر صلیب است. کودکانی که در آشویتس اعدام شدند، روان شاهدان را متلاشی می‌کند و برای خود کودک هیچ نوع معنایی ندارد، درحالی‌که مسیح با اختیار خود به صلیب رفت و عملش معنادار بود (Metz, 1998: 69-70). این مطالب با سخن وی که «آزادی آیندگان نمی‌تواند توجیه‌گر رنج گذشتگان باشد» متناقض به نظر می‌رسد.

حال با بیان این تناقضات، برخی از اشکالات متوجه تقریر افراط‌گونه این نوع تئودیسۀ می‌شود که از لحاظ ترتیب ما آن‌ها را در ادامه موارد بالا می‌آوریم تا به نارسایی تئودیسۀ اعتراض بیشتر آشنا شویم؛ هرچند شاید نتوان آن‌ها را از جمله تناقضات به حساب آورد.

۱۲-۳. محدود کردن اختیار انسان

به دنبال مسائل تئودیه اعتراض، دیده می‌شود که بحث بر شرّ اخلاقی و بیشتر بر رنج‌هایی که از این ناحیه به انسان می‌رسد، تمرکز دارد. راث، اعطای اختیار مطلق به انسان توسط خدا را مورد نقد قرار می‌دهد و این را به مثابه مجالی برای ارتکاب جنایات می‌داند. در حالی که برخی تئودیه‌پردازان از «اختیار» انسان به نفع خدا استفاده می‌کردند تا شرور را به حساب انسان‌ها بگذارند نه خدا؛ اما راث از اختیار انسان علیه صفت خیرخواهی مطلق خداوند به‌طور مستقیم و علیه صفت قدرت مطلق او به‌صورت غیر مستقیم، استفاده نموده و اقامه دعوی نموده است.

هرچند راث اصل وجود اختیار را مورد نقد قرار نداده است؛ اما نقد وی متوجه این مسئله است که خداوند به برخی انسان‌ها اختیار و آزادی نامحدود داده است و از این جهت خدا مسئول است. بدین ترتیب، عدالت خدا نیز زیر سؤال قرار می‌گیرد. استدلال راث در اینجا به‌گونه‌ای است که می‌توان فهمید اگر چیزی قابلیت استفاده چندگانه دارد، به‌گونه‌ای که بتوان از آن در نیت‌های نادرست نیز استفاده کرد، عدم آن بهتر از وجودش است؛ مانند اینکه کسی بگوید چاقو نباید تیز باشد، از آن جهت که ممکن است کسی از آن سوء استفاده نموده و شکم خود یا فرد دیگری را پاره کند.

۱۲-۴. ناکارآمدی و نادرستی تعمیم‌بخشی تئودیه اعتراض

یکی از نقاط ضعف این نوع تئودیه در این است که ادعا دارد مشکل شرّ و رنج را حل کرده است و برای تمام رنج‌دیدگان نسخه می‌دهد تا هنگام مواجهه با شرّ و رنج بایسد در مقابل خدا مقاومت نموده و به اعتراض بپردازند. رویکرد تئودیه اعتراض، شخصی بوده و تعمیم‌پذیر نیست؛ زیرا انسان‌ها یکسان نیستند.

پس تعمیم دادن این بحث نادرست خواهد بود. تاریخ سرنوشت افراد بسیاری را در خود ثبت کرده است که در مقابل درد و رنج فراوانی که به سراغ آنان آمده است، در مقابل با پیشانی باز آن‌ها را تحمل کرده و حتی شکرگذار هم هستند. از این جهت، همه انسان‌ها دارای خصلت و خصیصه اعتراض و شکایت نیستند و دعوت به اعتراض و شکایت این دسته از انسان‌ها، مناسب نخواهد بود.

۱۲-۵. نادرستی قطعیت قضاوت در برابر بد بودن شرور و رنج‌ها

عدم احاطۀ انسان‌ها بر همهٔ مسائل به دلیل علم اندک آنان، می‌طلبد که در حکم نمودن عجلولانه عمل نکنند. از آنجا که انسان‌ها دربارهٔ همهٔ مسائل احاطه علمی ندارند و نسبت به روند و جریان امور در جهان، از آگاهی کافی برخوردار نیستند، قضاوت عجلولانه دربارهٔ آن‌ها درست نخواهد بود؛ به‌ویژه اینکه گاهی می‌بینیم اموری را که پیشتر شرّ می‌پنداشتیم، با بررسی بیشتر و گاهی با گذشت مدتی، خیر بودنش برای ما اثبات می‌شود. تمام این‌ها می‌طلبد حداقل در قضاوت‌ها عجله نکنیم. قضاوت دربارهٔ شرور زمانی درست خواهد بود که به تمام جریئات قبل و بعد آنها، آگاهی داشته باشیم و چون از این احاطه علمی نسبت به کل نظام هستی برخوردار نیستیم، امکان نسبت دادن شرور به امور، آن هم به شکل قاطعانه، از ما گرفته می‌شود؛ چنانچه قضاوت دربارهٔ «خیر بودن» هم به این آسانی نیست.

۱۳. نتیجه‌گیری

متس، تحت تأثیر بلوخ و تأکید او بر قدرت رنج در به چالش کشیدن حال و آینده، و نیز تأثیر از والتر بنیامین و تأکید بر اهمیت داستان و خاطرات، بحث مفصّلی را دربارهٔ رنج و پرسش از راز الهی و نیز نقد تئودیسۀ‌های رایج در سنت مسیحی، مطرح کرد. هدف او از طرح قضایای هولوکاست این بود که می‌خواست مانند ایوب، راز خدا را به پرسش کشیده و تقریری محرّک، جدید و امروزی از دین مسیحیت عرضه کند. به باور او خدایی که از پس این پرسش خود را نشان می‌دهد و بر ما ظهور می‌کند، در چهره یک فریادرس برای رهایی و نجات رنج‌دیدگان و قربانیان بی‌عدالتی نمایان خواهد گردید (Metz, 1998: 55). او انتقادات جدی بر تئودیسۀ‌های نظری سنتی وارد کرد؛ زیرا معتقد بود که این تئودیسۀ‌ها وظیفه‌ای در راستای همان مسیحیت مصرف‌گرا و بورژوازی دارند. تئودیسۀ‌های نظری منجر به آسودگی خاطر دین‌داران بابت وجود شرور در این جهان می‌شوند که به هیچ وجه به صلاح جامعه مسیحیت نخواهد بود.

درست است که متس بی‌عدالتی‌های هولوکاست و آشویتس را شاهد بوده و از آن به شدت متأثر است و این تأثیر خود را در رویکرد اعتراضی او نشان می‌دهد؛ اما وی این‌گونه اعتراضات را به‌معنای غلبه شک و تردید و تزلزل ایمان نمی‌داند. از این جهت، مقصود تئودیسۀ‌های اعتراض متس، اعتراض مؤمنانه است و در آن با وجود معیار قرار دادن روایت

رنج‌دیدگان، باز هم دعا و توکل بر خداوند اعتبار خود را از دست نمی‌دهد. از این‌رو می‌توان ادعا کرد که جهت و مسیر تئودیسۀ او به‌سوی الحاد نیست. ولی با این‌همه از آنجا که میان اعتراض و نتیجه آن فاصله زیاد است، پاسخگو بودن تئودیسۀ اعتراض، مسئله شرّ را زیر سؤال می‌برد؛ افزون بر اینکه تصویری درست از خیرخواهی، قدرت و عدالت خداوند ارائه نمی‌دهد.

نکته دیگری که در این تحقیق متوجه شدیم این است که تئودیسۀ پردازان نام‌برده و به‌ویژه متس به این نکته توجه نکرده‌اند که دعوت به اعتراض به مفهوم کنشی که امید به تغییر و بهبود وضعیت جامعه در آن نهفته است و به گفته او چه بسا در پی آن رنج‌کشیدگان حتی قدرت جامعه را نیز به دست بگیرند، اشاره به امید اجتماعی دارد که منشأ جنبش‌های اجتماعی نیز همین امید است و به شکل‌های گوناگونی مانند اعتصاب و اعتراض خود را نشان می‌دهد. چنین امیدی ممدوح است؛ اما نمونه مورد تأکید آن‌ها (داستان ایوب) اعتراضی است که فقط وجه الهیاتی دارد و از چنین اعتراضی امید تغییر و انقلاب در جامعه، نتیجه گرفته نخواهد شد؛ زیرا برای تغییر جامعه خود انسان‌ها باید دست به دست هم بدهند تا تحوّل روی دهد. با توجه به این نکته تناقضی که در دیدگاه متس شاهد آن بودیم، برطرف می‌شود؛ چراکه حد وسط در صغری و کبری یکی نیست. با این حال مشکل دیدگاه متس همچنان باقی است؛ زیرا وی می‌خواهد از اعتراضی که وجه الهیاتی دارد و شاید هم خداوند در پی آن چهره بنمایاند و باعث آرامش انسان رنج‌دیده شود، ایجاد تغییر و تحوّل در جامعه را نتیجه بگیرد.

نکته پایانی که خواننده باید متوجه آن باشد این است که تمرکز بیش از اندازه این اندیشمندان به‌ویژه متس بر مسئله هولوکاست، و سخن نگفتن از نسل‌کشی و انواع جنایات ظالمانه آمریکا در قرن بیستم مانند بمباران اتمی هیروشیما و ناکازاکی، کشتار وحشیانه ویتنامی‌ها و مداخلات خانمان‌سوز در آن کشور؛ کشتن دو میلیون ایرانی توسط انگلیس در همان زمان که هولوکاست مطرح می‌شد به‌وسیله ایجاد قحطی و تاراج انبارهای غذایی ایران، نشان می‌دهد که متس به‌دنبال بهره‌برداری صهیونیستی از این ماجرا با کشیدن آن به بحث شرّ و اعتراض بوده که نباید از آن غافل بود و ناخواسته در این دام افتاد.

منابع

- ابن طاووس، علی (بی تا). *اللّهوف علی قتلی الطفوف*، تهران: جهان.
- پورمحمدی، نعیمه (۱۳۹۲). «دو تئودیسۀ بدیع در کتاب ایوب؛ تئودیسۀ آشکارشدگی خدا و تئودیسۀ اعتراض»؛ *هفت آسمان*، سال پانزدهم، شماره ۵۹، صص ۱۴۳-۱۶۲.
- پورمحمدی، نعیمه؛ و فصیحی رامندی، میثم (۱۳۹۶). «ارزیابی تئودیسۀ اعتراض در پاسخ به مسأله شر»، *فلسفۀ دین*، دوره چهاردهم، شماره ۳، صص ۶۰۹-۶۳۱.
- فلاحی، جعفر (۱۴۰۱). «بررسی رویارویی الاهیات سیاسی با فرهنگ مدرن»، *ادیان و عرفان*، سال پنجاه و پنجم، شماره ۱، صص ۱۸۷-۲۰۶.
- فلاحی، جعفر (۱۴۰۲). «بررسی انتقادی تئودیسۀ مریلین مک کُرد آدامز در آینه تئودیسۀ عملی»، *دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی تأملات فلسفی*، دانشگاه زنجان، دوره سیزدهم، شماره ۳۰، صص ۴۵۵-۴۸۵.
- گرنز، استنلی جی؛ و اولسن، راجر ای (۱۳۸۶). *الاهیات مسیحی در قرن بیستم*، ترجمه: روبرت آسریان و میشل آقامالیان، تهران: کتاب روشن.
- محدثی، حسن (۱۳۸۸). *الهیات انتقادی: رویکردی بدیل اما ناشناخته*، چاپ اول، تهران: یادآوران.
- ویزل، الی (۱۳۸۷). *شب؛ ترجمه: نینا استوار مسرت، واشنگتن: بنیاد جامعه دانش‌وران*.
- Ashley, Matthew (2004). *The Blackwell Companion to Political Theology*, Peter Scott & William T. Cavanaugh (eds.). Oxford: Blackwell.
- Bauckham, Richard (2005). "Jurgen Moltmann", *The Modern Theologians*, David F. Ford (ed.). Oxford: Blackwell.
- Blumenthal, David (1993). *Facing the Abusing God: A Theology of Protest*, Louisville: Westminster/John Knox Press.
- Doak, Mary (2004). *Reclaiming Narrative for Public Theology*, State University of New York Press.
- Ganzevoort, R. Ruard (2011). "Narrative Approaches", in: B. Miller-McLemore (ed.), *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*, Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 214-225.
- Goldberg, Michael (2001). *Theology and Narrative: A Critical Introduction*, Wipf and Stock Publishers.
- Hamilton, William (1966). "American Theology, Radicalism and the Death of God", *Radical Theology and the Death of God*, Thomas J.J. Altizer & William Hamilton. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Harvey, Ann-Marie (2004). "Dorothee Soelle: In Memoriam"; *Pacifica*, February, pp. 71-86.
- Kermani, Navid (2011). *The Terror of God: Attar, Job and the Metaphysical Revolt*, Trans. by: Wieland Hoban, Cambridge: Polity press.
- Loekyer, Herbert (1979). *Dark Threads the Weaver Needs: The Problem of Human Suffering*,

Fleming H. Revell.

McCord Adams, Marilyn (1999). *Horrendous Evil and the Goodness of God*; Ithaca: Cornell University Press.

Metz, Johann Baptist (1969). *Theology of the World*; Trans. by: William Glen-Doepel, New York: Herder and Herder.

Metz, Johann Baptist (1980). *Faith in History and Society: Toward a Practical Fundamental Theology*, Trans. by: David Smith, New York: Seabury Press.

Metz, Johann Baptist (1998). *A Passion for God: The Mystical-Political Dimension of Christianity*, ed. and trans. by: J. Matthew Ashley, New York: Paulist Press.

Metz, Johann Baptist & J. Moltmann (1995). *Faith and the Future: Essays on Theology, Solidarity and Modernity*, Edited with an introduction by: Francis Schuessler Fiorenza, Maryknoll, New York: Orbis Books.

Pinnock, Sarah Katherine (2002). *Beyond Theodicy: Jewish and Christian Continental Thinkers Respond to the Holocaust*, State University of New York Press.

Roth, John K (2001). "A Theodicy of Protest", in: *Encountering Evil: Live Options in Theodicy*, ed. by: Stephen T. Davis, Louisville: Westminster/John Knox Press.

Surin, Kenneth (1986). "Taking Suffering Seriously", in: *Theology and Theodicy*, New York: Basil Blackwell.